

1^ο ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΦΙΛΙΑΤΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ
1^ο ΕΠΑ.Λ ΦΙΛΙΑΤΩΝ

ΦΙΛΙΑΤΕΣ 2016

1^ο ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΟ ΛΥΚΕΙΟ ΦΙΛΙΑΤΩΝ

BYZANTINA ΜΝΗΜΕΙΑ ΤΗΣ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΟΜΑΔΑ
1^ο ΕΠΑ.Λ ΦΙΛΙΑΤΩΝ**

ΦΙΛΙΑΤΕΣ 2016

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εξέχουσα σημασία της Μακεδονίας κατά τη βυζαντινή περίοδο οφείλεται στη στρατηγική της θέση μεταξύ των παραδουνάβιων περιοχών και της νοτιότερης Βαλκανικής, της Κωνσταντινούπολης και της Αδριατικής θάλασσας. Μετά την κατάκτηση των ανατολικών βυζαντινών επαρχιών από τους Άραβες και παρά τις σλαβικές και βουλγαρικές επιδρομές που δυσχέραιναν τη διακίνηση μέσω των χερσαίων οδών, η σημασία της περιοχής της Μακεδονίας αυξήθηκε. Η Θεσσαλονίκη, σε κομβική θέση, αναδείχθηκε ανάμεσα στις άλλες πόλεις σε διοικητικό, οικονομικό, θρησκευτικό και πνευματικό κέντρο.

Μετά τη φραγκική κατάκτηση, ως εδαφικός πυρήνας της ύστερης Βυζαντινής αυτοκρατορίας, η περιοχή της Μακεδονίας εξελίχθηκε και σε πολιτιστικό κέντρο με επιρροή σε όλα τα Βαλκάνια. Οι καταστροφές όμως, οι λεηλασίες και η τουρκική προέλαση στα τέλη του 14ου αι. περιόρισαν τη βυζαντινή κυριαρχία σε μικρά τμήματα της περιοχής. Η κατάληψη της Θεσσαλονίκης από τον Μουράτ Β' το 1430 σηματοδότησε τη μετατροπή της Μακεδονίας σε οθωμανική κτήση.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η αδρομερής παρουσίαση σημαντικών βυζαντινών μνημείων που εντοπίζονται στο χώρο της ελληνικής Μακεδονίας. Για την ταξινόμηση και ευχερέστερη παρουσίαση του υλικού ακολουθήθηκε η σύγχρονη γεωγραφική διαίρεση της Μακεδονίας σε δυτική, κεντρική και ανατολική. Σημειώνεται ότι η εργασία δεν επιχειρεί σε καμία περίπτωση την εξαντλητική καταγραφή όλων των μνημείων της βυζαντινής Μακεδονίας αλλά περιορίζεται μόνο στη ναοδομία και την εκκλησιαστική αρχιτεκτονική.

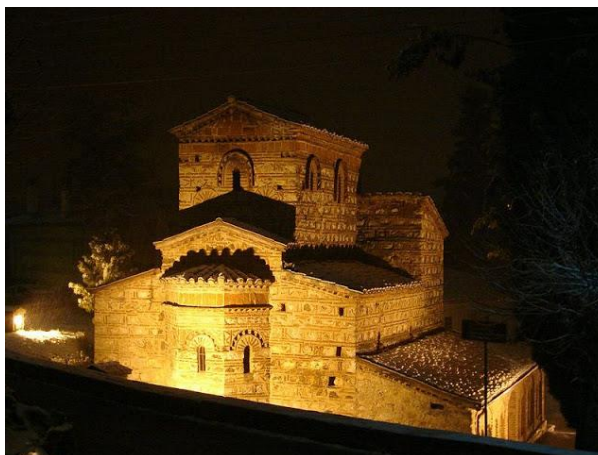
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΚΑΣΤΟΡΙΑ

Η ιστορία της Καστοριάς άρχισε στον 6ο αιώνα, όταν ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός Α' αποφάσισε να μεταφέρει σε μια ασφαλή χερσόνησο στη λίμνη της Καστοριάς τον πληθυσμό της παρακείμενης πόλης Διοκλητιανούπολης, που είχε καταστραφεί από επιδρομές βαρβάρων. Η Καστοριά εμφανίστηκε στο ιστορικό προσκήνιο κατά τη διάρκεια των βουλγαρικών επιδρομών, που αποκρούστηκαν με επιτυχία το 1018. Το 1081 καταλήφθηκε από τους Νορμανδούς για να ελευθερωθεί σύντομα από τον αυτοκράτορα Αλέξιο Α' Κομνηνό. Στον 13ο αιώνα δραστηριοποιήθηκαν στην Καστοριά και την περιοχή της δυνάμεις των Βουλγάρων, του κράτους της Ηπείρου και της αυτοκρατορίας της Νίκαιας. Στον 14ο αιώνα η πόλη πέρασε διαδοχικά στην κατοχή Σέρβων, Αλβανών και Τούρκων (1386).

Ο ΑΓΙΟΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ

Η τρίκλιτη βασιλική του Αγίου Στεφάνου είναι ένα από τα παλιότερα εκκλησιαστικά μνημεία στη Βαλκανική χερσόνησο με χαριτωμένο κεραμοπλαστικό διάκοσμο και τοιχογραφίες, από τις οποίες το πρώτο στρώμα ανάγεται στον 9ο αιώνα. Το στρώμα αυτό είναι εξαιρετικά σημαντικό ως δείγμα πρώιμης ζωγραφικής υψηλού

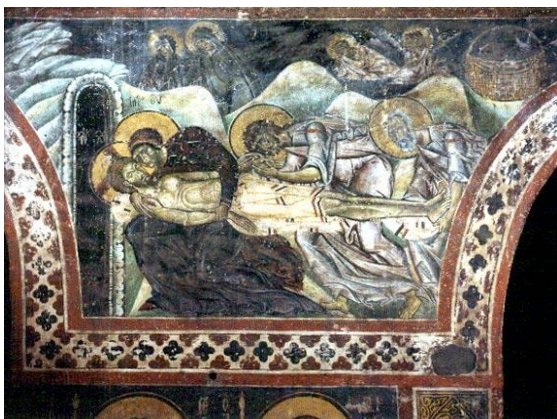

Η βυζαντινή εκκλησία του Αγίου Στεφάνου. Κτίστηκε τον 11ο αιώνα

εικονογραφικού και καλλιτεχνικού επιπέδου. Η ζωγραφική είναι επίπεδη, αφηρημένη, με παράξενους συνδυασμούς χρωμάτων και γεωμετρική στην οργάνωση των συνθέσεων. Στον 12ο αιώνα χρονολογούνται μερικές σκόρπιες αφιερωματικές ή λειτουργικές παραστάσεις στο νάρθηκα ή στα χαμηλά σημεία των τοίχων του κυρίως

ναού. Οι παραστάσεις στην οροφή του κυρίως ναού πρέπει να χρονολογηθούν γύρω στο 1200 και μερικές άλλες στον 13ο και 14ο αιώνα.

ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΑΝΑΡΓΥΡΟΙ

Τοιχογραφία με τον Ενταφιασμό του Χριστού, περ. 1180, Καστοριά, Άγιοι Ανάργυροι.

Ο ναός των Αγίων Αναργύρων, τρίκλιτη βασιλική με θαυμάσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο και ενδιαφέρουσες αναλογίες, είναι κτίσμα του 11ου αιώνα με τοιχογραφίες σε δύο στρώματα του 11ου και 12ου αιώνα. Οι αρχικές τοιχογραφίες είναι εμφανείς σε σημεία όπου έχουν καταπέσει οι μεταγενέστερες του 12ου αιώνα και ως πολύ συντηρητικές δεν παρέχουν εκφραστική ζωγραφική. Αντίθετα οι τοιχογραφίες του 12ου αιώνα, με πλούσια εικονογράφηση, αποπνέουν ένα ύφος υψηλής καλλιτεχνικής αξίας, σύμφωνο με το δυναμισμό της κομνηνειακής τέχνης. Πανύψηλοι άγιοι με πρόσωπα γεμάτα από έντονη ψυχική έκφραση και ευγενικές, σχεδόν θεατρικές, στάσεις, συνθέτουν με αρμονικά χρώματα παραστάσεις που αποτελούν ένα από τα σπουδαιότερα έργα της βυζαντινής τέχνης. Στο ναό μπορεί να θαυμάσει κανείς, ανάμεσα σε άλλες, τις μορφές του κτήτορα Θεοδώρου Λημνιώτη, της συζύγου του Άννας, του γιου τους Ιωάννου και ενός μοναχού Θεοφίλου Λημνιώτη.

Ο ΑΓΙΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΟΥ ΚΑΣΝΙΤΖΗ

Τοιχογραφία με την Κοίμηση της Θεοτόκου, 1170-1180,

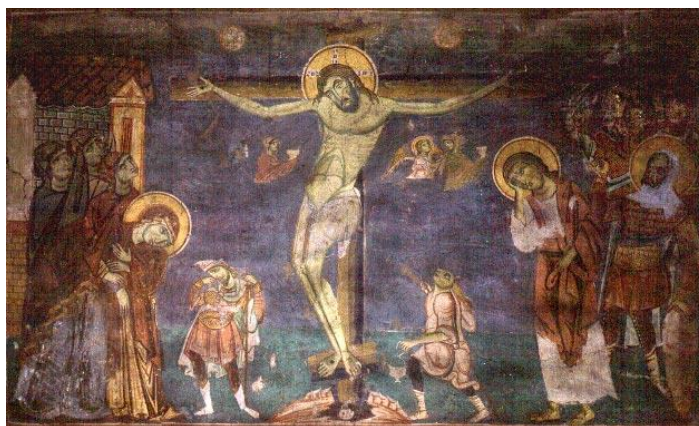
Ο ναός των Αγίων Αναργύρων, τρίκλιτη βασιλική με θαυμάσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο και ενδιαφέρουσες αναλογίες, είναι κτίσμα του 11ου αιώνα με τοιχογραφίες σε δύο στρώματα του 11ου και 12ου αιώνα. Οι αρχικές τοιχογραφίες είναι εμφανείς σε σημεία όπου έχουν καταπέσει οι μεταγενέστερες του 12ου

Ο Άγιος Νικόλαος του Κασνίτζη είναι ένας μικρός μονόχωρος ναός με τοιχογραφίες του 12ου αιώνα. Ο διάκοσμος παρέχει ένα καθαρό δείγμα για το πώς εικονογραφείται ένας ναός με τέτοιο σχήμα. Η πάνω ζώνη

της ζωγραφικής καλύπτεται από σκηνές του Ευαγγελίου και η κάτω από ολόσωμους αγίους στη σειρά. Στο νάρθηκα υπάρχουν σκηνές από το βίο του τιμώμενου αγίου Νικολάου και παραστάσεις των κτητόρων Νικηφόρου Κασνίτζη και της συζύγου του Άννας. Από άποψη τέχνης όλες οι μορφές παρουσιάζουν ομοιογένεια ύφους ως έργο ενός ζωγράφου που ενδιαφέρεται να παρουσιάσει σώματα ψηλά και λυγικά, ευγενικά πρόσωπα και χρώματα απαλά, χωρίς σκληρές μεταβάσεις στους τόνους. Η αρμονία και η απόρριψη κάθε περιττού δημιουργούν μια ατμόσφαιρα μοναδικής εσωτερικής σοβαρότητας, που αντανακλά τις ιδιαίτερες θρησκευτικές ιδέες της περιόδου των Κομνηνών.

Η ΜΟΝΗ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΜΑΥΡΙΩΤΙΣΣΑΣ

Ο μονόχωρος ναός με νάρθηκα της Παναγίας της Μαυριώτισσας, καθολικό της ομώνυμης μονής, είναι ίσως κτίσμα του 11ου αιώνα. Δίπλα του ιδρύθηκε στον 16ο αιώνα παρεκκλήσι αφιερωμένο στον Ιωάννη το Θεολόγο με τοιχογραφίες του 1552, φιλοτεγημένες από το ζωγράφο Ευστάθιο Ιακώβου. Οι σωζόμενες τοιχογραφίες του καθολικού περιορίζονται στο

Τοιχογραφία με τη Σταύρωση του Χριστού, περ. 1260, Καστοριά, μονή Μαυριώτισσας, καθολικό

ιερό, στο δυτικό τοίχο του κυρίως ναού και στο νάρθηκα. Το ιδιαίτερο ύφος τους δημιουργεί έντονες επιφυλάξεις για τη χρονολόγησή τους, που κυμαίνεται από τον 11ο ως και τις αρχές του 13ου αιώνα. Πράγματι η τέχνη τους δεν παρέχει στοιχεία που να σχετίζονται με την τοπική παράδοση. Η βιαιότητα και οι παραμορφώσεις στο σχέδιο φθάνουν σε έσχατα σημεία αφαίρεσης. Στον 13ο αιώνα μερικές από τις παλιές αυτές τοιχογραφίες επισκευάστηκαν και νέες κόσμησαν τον εξωτερικό τοίχο του νάρθηκα.

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΚΟΥΜΠΕΛΙΔΙΚΗ

Η Παναγία Κουμπελίδικη ή Σκουταριώτισσα, μικρός τρίκογχος ναός με τρούλο του 10ου αιώνα, αποτελεί σήμερα το έμβλημα της Καστοριάς. Το μικρό σχήμα του ναού και ο ψηλός τρούλος με την ποικίλη τοιχοδομία απέδωσαν ένα αρχιτεκτονικό κόσμημα στην πόλη. Οι τοιχογραφίες, χρονολογημένες στον 13ο αιώνα, δεν διατηρούνται σε ικανοποιητική

Εξωτερική άποψη της Παναγίας Κουμπελίδικης, 900-1620, Καστοριά

κατάσταση. Σήμερα στέκεται κανείς κυρίως στην Κοίμηση της Θεοτόκου στο δυτικό τομέα του κυρίου ναού και στη σπάνια παράσταση της Αγίας Τριάδος στο νάρθηκα. Η ζωγραφική στο σύνολό της τυπική, χωρίς εσωτερικό πνεύμα, υιοθετεί παρόλα αυτά κάποιους νεωτερισμούς προαναγγέλλοντας το φαινόμενο της δημιουργικής έξαρσης που παρατηρούμε στα χρόνια των Παλαιολόγων. Μερικές ακόμη τοιχογραφίες στο νάρθηκα χρονολογούνται στον 17ο αιώνα και οι τοιχογραφίες της πρόσοψης του ναού στο 1496.

Ο ΤΑΞΙΑΡΧΗΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ

Ο Ταξiάρχης Μητροπόλεως, μικρή τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα, που χρονολογείται στον 10ο αιώνα, έχει πολυσήμαντη αξία τόσο για την παλαιότητά του, όσο και για τις αρχικές τοιχογραφίες του. Οι παραστάσεις αυτές, αν και φθαρμένες από την πολυκαιρία, είναι σημαντικές για τη μελέτη της τέχνης της μεσοβυζαντινής περιόδου. Η παλιά τοιχογράφηση επικαλύφθηκε από νέα, του

Εξωτερική άποψη του Ταξiάρχη Μητροπόλεως, 900-1440, Καστοριά

1359/60, που είναι και η κυρίως ορατή σήμερα. Οι νέες παραστάσεις έχουν ιδιαίτερα τεχνοτροπικά χαρακτηριστικά και δεν ακολουθούν τους εκφραστικούς κανόνες που επικρατούσαν εκείνη την εποχή στα μεγάλα αστικά κέντρα του Βυζαντίου. Από αυτήν την εποχή και έπειτα διαμορφώθηκε στην Καστοριά ένα τοπικό εργαστήριο ζωγραφικής, που διαπνεόταν από επιχωριάζοντες αισθητικούς κανόνες και παρέμεινε ζωντανό ως τις αρχές του 16ου αιώνα.

ΣΕΡΒΙΑ

Τα Σέρβια, όταν ανασκαφούν κάποτε, θα αποδώσουν τον Μυστρά της Μακεδονίας. Ανάμεσα σε θάμνους και δέντρα διακρίνει κανείς τα ερείπια τειχών, εκκλησιών και σπιτιών, στην κορυφή ενός φυσικά οχυρού λόφου, που κατοπτρεύει τον κάμπο της κοιλάδας του Αλιάκμονα. Τα τείχη με την ακρόπολη, κτίσμα του 11ου αιώνα, κατέρχονται κλιμακωτά από την κορυφή και περικλείουν στο εσωτερικό τους ναούς, όπως των Αγίων Θεοδώρων, του Ιωάννου του Προδρόμου και της ερειπωμένης σήμερα Μητρόπολης, που

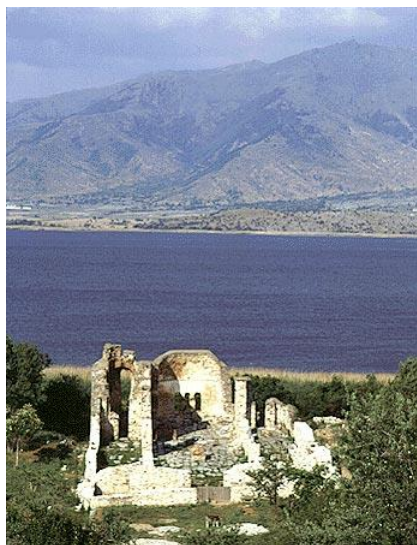

Τείχος του μεσαίου κλίτους της Μητρόπολης, με υπολείμματα τοιχογραφικού διάκοσμου, 11ος αι., Σέρβια

χρονολογούνται όλοι στον 11ο αιώνα. Η Μητρόπολη, μία μεγάλη τρίκλιτη βασιλική με νάρθηκα, ήταν αφιερωμένη στον άγιο Δημήτριο και διατηρεί τοιχογραφίες σε δύο στρώματα. Οι τοιχογραφίες, εκτεθειμένες στη μανία της βροχής και των ανθρώπων, μια και η αναστήλωση του μνημείου είναι από τα δυσκολότερα σήμερα εγχειρήματα, στέκονται μάρτυρες ενός λαμπρού ιστορικού παρελθόντος.

ΠΡΕΣΠΕΣ

Παρά τη γεωγραφική απομόνωση και αραιοκατοίκηση των Πρεσπών, η βυζαντινή και μεταβυζαντινή εκκλησιαστική αρχιτεκτονική της περιοχής παρουσιάζει

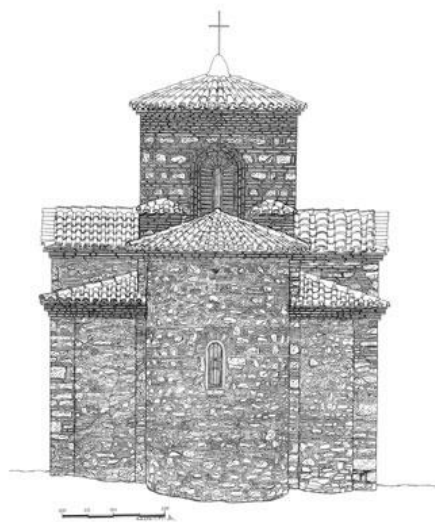

Ο ναός του Αγίου Αχιλλείου στη Μικρή Πρέσπα

ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η μεγάλη τρίκλιτη βασιλική του Αγίου Αχιλλείου, στο ομώνυμο νησί της Μικρής Πρέσπας, ορθώνει τα ογκώδη ερείπιά της μέσα σε ένα εξαιρετικό φυσικό τοπίο. Ιδρύθηκε γύρω στο 1000. Εκτός από τη βασιλική του Αγίου Αχιλλείου στη νότια πλευρά του ομώνυμου νησιού σώζονται τα ερείπια του ναού των Αγίων Αποστόλων (11ος – 12ος αι.), μιας μικρής τρίκλιτης βασιλικής με νάρθηκα. Τα λείψανα οχύρωσης γύρω από το ναό, καθώς και ένα ελληνιστικό κτίσμα, μια ρωμαϊκή επιγραφή και δύο παλαιοχριστιανικοί κίονες φανερώνουν

τη συνεχή χρήση του χώρου από την ελληνιστική αρχαιότητα (στο σημείο αυτό τοποθετείται η αρχαία πόλη Λύκα) μέχρι τα βυζαντινά χρόνια. Ακόμα, ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Γεωργίου (15ος αι.) ξεχωρίζει για τις τοιχογραφίες του, που συνιστούν χαρακτηριστικό δείγμα λαϊκότροπης εκκλησιαστικής ζωγραφικής της περιοχής.

Ένα από τα παλαιότερα (αρχές του 11ου αι.) και σημαντικότερα μνημεία εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής της περιοχής βρίσκεται στον Άγιο Γερμανό. Πρόκειται για ένα μικρό σταυροειδή εγγεγραμμένο ναό με τρούλο και νάρθηκα, ο οποίος ήταν αφιερωμένος στον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Γερμανό. Εκτός από το αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον, ο επισκέπτης έχει τη δυνατότητα να παρακολουθήσει ένα συνοπτικό πανόραμα βυζαντινής και μεταβυζαντινής αιογραφίας, αφού στο εσωτερικού του ναού σώζονται αλληπάλληλα στρώματα τοιχογραφιών, τα οποία καλύπτουν χρονολογικά

Ανατολική όψη Αγίου Γερμανού (11^{ος} αι.)

επτά αιώνες (11ος – 18ος). Θα μπορούσε κανείς να συνεχίσει επί μακρόν την περιήγηση στα μνημεία της Πρέσπας, παρατηρώντας την ιδιαίτερη αρχιτεκτονική μορφή και τον πλούσιο κεραμοπλαστικό διάκοσμο του τρίκογχου ναού του Αγίου Νικολάου στην Πύλη (14ος αι.) ή θαυμάζοντας την πολυχρωμία και τη δραματικότητα των σκηνών στις τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου στο Πλατύ (1591). Παρ' όλα αυτά, ένα από τα πλέον ενδιαφέροντα και μοναδικά στοιχεία της περιοχής είναι οι βραχογραφίες και τα ασκηταριά στις απότομες όχθες της Μεγάλης Πρέσπας, σημάδια της έντονης παρουσίας μικρών μοναστικών κοινοτήτων και αναχωρητών. Η Παναγία η Ελεούσα (1373μ.χ.) και η Παναγία η Βλαχερνίτισσα (1455/6) αποτελούν τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα βραχογραφιών, τις οποίες μπορεί κανείς να δει μέσα από τη βάρκα στον μικρό κόλπο των Ψαράδων.

Ακόμα πιο εντυπωσιακά είναι τα τρία καλύτερα σωζόμενα ασκηταριά στον απότομο βράχο που υψώνεται πάνω από την όχθη της λίμνης. Το πρώτο από τα δύο που συναντά ο επισκέπτης στην περιήγησή του με βάρκα είναι το ασκηταριό της Μεταμόρφωσης (13ος αι.), από το οποίο σώζονται η μικρή μονόχωρη καμαροσκέπαστη εκκλησία και ορισμένα ίχνη από τα κελιά των μοναχών. Στη συνέχεια, μπορεί κανείς να δει τα ερείπια του ασκηταριού της Μικρής Ανάληψης (15ος αι.), από το οποίο σώζονται κάποια στοιχεία τοιχογραφιών της κόγχης του ιερού. Το πληρέστερα σωζόμενο είναι το ασκηταριό της Παναγίας Ελεούσας (αρχές 15ου αι.), το οποίο βρίσκεται σε μια σπηλιά με σχετικά μεγάλο άνοιγμα. Ο μικρός μονόχωρος ναός με ημιεξαγωνική κόγχη είναι κατάκοσμος με τοιχογραφίες, με

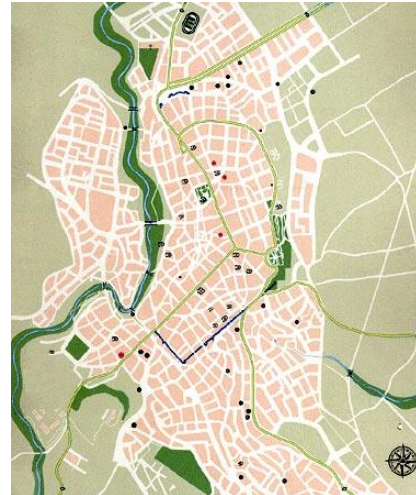
Τα ερείπια της βασιλικής του Αγίου Αχιλλείου

χαρακτηριστικότερη αυτήν της Παναγίας της Βρεφοκρατούσας στο τόξο πάνω από την είσοδο. Η επιγραφή πάνω από τη μικρή πόρτα μας πληροφορεί για τους μοναχούς - κτήτορες του ναού, τον άρχοντα της περιοχής Βουλκασινό και την ακριβή ημερομηνία οικοδόμησης (1409/10).

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΒΕΡΟΙΑ

Η περίφημη πόλη της Βέροιας, με συνεχή ιστορία από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία όσο τα σύνορα του μεσαιωνικού ελληνικού κράτους στένευαν. Το 1001 ο αυτοκράτορας Βασίλειος Β' έδωσε τέλος σε μια πρόσκαιρη βουλγάρικη κατοχή της πόλης. Η Βέροια αντιμετώπισε πάλι αναστατώσεις που προξένησαν διάφοροι κατακτητές (Φράγκοι, Βούλγαροι, Σέρβοι) στον 13ο και 14ο αιώνα. Η άλωσή της από τους Τούρκους επήλθε το 1433. Η σπουδαιότητα της

Σχέδιο της βυζαντινής Βέροιας με τα εκκλησιαστικά μνημεία της πόλης, 324-1433

Βέροιας στα τελευταία χρόνια του Βυζαντίου φαίνεται και από τη θέση της στην εκκλησιαστική ιεραρχία του πατριαρχείου της Κωνσταντινούπολης. Η πόλη έγινε αρχιεπισκοπή στα τέλη του 13ου και μητρόπολη στις αρχές του 14ου αιώνα. Σήμερα διατηρούνται σε αυτήν 48 ιστορικοί ναοί, από τους οποίους 39 έχουν τοιχογραφίες χρονολογημένες από το 1200 ως και τον 18ο αιώνα.

Η ΠΑΛΙΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ

Η Παλιά Μητρόπολη της Βέροιας κτίστηκε από τον επίσκοπο της πόλης Νικήτα στη δεκαετία 1070-1080. Πρόκειται για έναν από τους μεγαλύτερους μεσοβυζαντινούς ναούς στο χώρο των Βαλκανίων, με μορφή τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, που στο σχήμα μιμείται τον Άγιο Δημήτριο Θεσσαλονίκης. Οι τοιχογραφίες, που κοσμούν

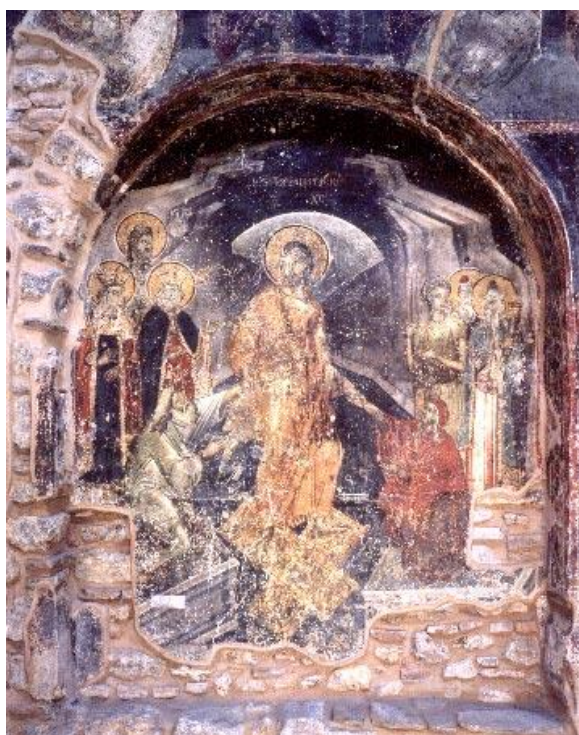

Εξωτερική άποψη της Παλιάς Μητρόπολης, 1070-1330, Βέροια.

το εσωτερικό της και αποτελούν ένα από τα σπουδαιότερα έργα βυζαντινής ζωγραφικής, ανάγονται στην περίοδο 1215/6-1224/5, όταν την πόλη της Βέροιας διαφέντευε ο δεσπότης της Ηπείρου και μετέπειτα αυτοκράτορας της Θεσσαλονίκης Θεόδωρος Άγγελος. Υπάρχουν ακόμη και τοιχογραφίες του τέλους του 13ου και των αρχών του 14ου αιώνα, ίσως λίγο μετά το 1320. Οι τελευταίες είναι ενδεικτικές των πιο εκλεπτυσμένων τάσεων της Παλαιολόγεια αναγέννησης.

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΣΤΗ ΒΕΡΟΙΑ

Ο μονόχωρος ναός του Χριστού υπήρξε καθολικό σταυροπηγιακής μονής του 14ου αιώνα. Με έγγραφο του πατριάρχη Νήφωνος και του αυτοκράτορα Ανδρονίκου Β', του έτους 1314, ο ναός πέρασε στην κυριότητα του μοναχού Ιγνατίου Καλοθέτου, προσωπικού φίλου του Γρηγορίου Παλαμά, ο οποίος ασκήτευε τότε στην κοντινή προς τη Βέροια μονή του Τιμίου Προδρόμου. Ο Ιγνάτιος προσκάλεσε τον Θεσσαλονικιο Γεώργιο Καλλιέργη, τον «άριστο ζωγράφο πάσης Θετταλίας», όπως ο

Τοιχογραφία του ζωγράφου Γεωργίου Καλλιέργη που εικονίζει την Ανάσταση, 1315, Βέροια, Ναός του Χριστού.

ίδιος ο καλλιτέχνης επιδεικτικά υπογράφει στην κτητορική επιγραφή του ναού, για να διακοσμήσει τη μονή. Το έργο του Καλλιέργη, ένα από τα σπανιότερα επιτεύγματα της Παλαιολόγεια αναγέννησης στη ζωγραφική, προκαλεί και σήμερα το θαυμασμό. Ο ζωγράφος θέλγεται από την πρόκληση του χρώματος, με το οποίο επιζητεί να μεταφέρει στον τοίχο το προσωπικό του όραμα διαποτισμένο από βαθιά θεολογική γνώση, όπως την καλλιέργησαν σύγχρονοί του Θεσσαλονικείς λόγιοι.

ΟΙ ΑΓΙΟΙ ΚΗΡΥΚΟΣ ΚΑΙ ΙΟΥΛΙΤΤΑ

Ο ναός των Αγίων Κηρύκου και Ιουλίττας, θαυμάσιο για τον κεραμοπλαστικό του διάκοσμο κτίσμα, ιδρύθηκε στα μέσα του 14ου αιώνα από τον επίσκοπο Μακάριο ως ανδρική μονή της Βέροιας. Το 1395 αμφισβητήθηκε από τον τοπικό μητροπολίτη η σταυροπηγιακή και πατριαρχική ιδιότητα της μονής. Δεν γνωρίζουμε την έκβαση της διαμάχης που ακολούθησε μεταξύ του

Εξωτερική άποψη του ναού των Αγίων Κηρύκου και Ιουλίττας, 1350-1589, Βέροια

πατριαρχείου και της μητρόπολης. Πάντως στον 16ο αιώνα η μονή πρέπει να είχε χάσει τη σταυροπηγιακή και πατριαρχική ιδιότητα. Ο ναός επιδέχτηκε ποικίλες επισκευές στη μακραίωνη ιστορία του και διατηρεί τμήμα των αρχικών τοιχογραφιών των μέσων του 14ου αιώνα, άλλες του τέλους του 15ου αιώνα και του 1589. Οι τελευταίες είναι έργο ενός τοπικού ζωγράφου, χωρίς ιδιαίτερη καλαισθησία, ο οποίος διακόσμησε και άλλες εκκλησίες της Βέροιας και της περιοχής της ως το 1607.

ΜΟΓΛΕΝΑ

Άποψη του βυζαντινού κάστρου των Μογλενών, 11ος αιώνας

18 χλμ. ΒΑ της Έδεσσας, στον κάμπο της Αλμωπίας, ορθώνονται τα τείχη της ιστορικής πόλης των Μογλενών. Η πόλη στα τέλη του 10ου αιώνα πέφτει στα χέρια του τσάρου των Βουλγάρων Σαμουήλ και το 1015 ελευθερώνεται από τον αυτοκράτορα Βασίλειο Β' Βουλγαροκτόνο. Αργότερα, το 1082, καταλαμβάνεται από τους Νορμανδούς του Βοημούνδου, που φρόντισε και για την αποκατάσταση των τειχών. Την ίδια χρονιά ο

μέγας δομέστικος Γρηγόριος Πακουριανός απομακρύνει τους Νορμανδούς και

καταστρέφει τα τείχη. Μέσα στον περιτειχισμένο χώρο ανασκάφηκε τμήμα μιας μεγάλης τρίκλιτης βασιλικής, μάλλον της Μητρόπολης των Μογλενών. Η Πηνελόπη Δέλτα στο βιβλίο της «Τον καιρό του Βουλγαροκτόνου» αναβιώνει την ιστορία των Μογλενών, αν και ποτέ στη ζωή της δεν είχε δει αυτόν τον άλαλο σήμερα ερειπιώνα.

Θ Ε Σ Σ Α Λ Ο Ν Ι Κ Η

Τοπογραφικό σχέδιο της Θεσσαλονίκης με τα βυζαντινά μνημεία της πόλης, 324-1430.

Η Θεσσαλονίκη έπαιξε σημαντικό ρόλο στις ιστορικές εξελίξεις της βυζαντινής εποχής. Τα ισχυρά της τείχη αντιστάθηκαν στις ποικίλες ορδές βαρβάρων ενώ αλώθηκαν μόνο τέσσερις φορές σε διάστημα 1000 ετών. Ως διοικητικό κέντρο η Θεσσαλονίκη συγκέντρωσε πολλές υπηρεσίες και στρατιωτικές αρχές, ενώ από το λιμάνι της διακινούνταν τα προϊόντα όλης της Βαλκανικής. Έδρα μητρόπολης από την οποία εξαρτιόνταν δώδεκα επισκοπές κοσμήθηκε από ανθρώπους

των γραμμάτων (Ιωάννης 7ος αιώνας, Λέων ο Μαθηματικός 9ος αιώνας, Ευστάθιος 12ος αιώνας, Γρηγόριος Παλαμάς 14ος αιώνας, Συμεών 15ος αιώνας) και ηγήθηκε της προσπάθειας του εκχριστιανισμού των Σλάβων (αδελφοί Κωνσταντίνος-Κύριλλος και Μεθόδιος 9ος αιώνας). Από τους μεσοβυζαντινούς χρόνους και μετά αποκτά έντονη πνευματική κίνηση, αντίστοιχη της Κωνσταντινούπολης, με επιρροή μέχρι τον Άθωνα. Παρά τις θρησκευτικές διαμάχες (Ησυχασμός), τους εμφύλιους πολέμους και τις κοινωνικές αναταραχές (Ζηλωτές) η Θεσσαλονίκη γνώρισε τη μεγαλύτερη ακμή της τον 14ο αιώνα που διαπιστώνεται ιδιαίτερα στην αρχιτεκτονική, την αγιογραφία και τη ψηφοθετική. Μετά από την ταραχώδη περίοδο του τέλους του 14ου αιώνα και τη σύντομη βενετική κατοχή (1423-1430) η πόλη με την προσάρτησή της τελικά στο κράτος του Μουράτ Β' (1430) εισέρχεται σε μια νέα περίοδο.

ΡΟΤΟΝΤΑ

Η Ροτόντα ανήκει στα περίκεντρα οικοδομήματα, στο κυκλικό της σχήμα άλλωστε οφείλει και την ονομασία της. Κτίστηκε στα χρόνια του καίσαρα Γαλερίου, γύρω στα 306 μ.Χ., ως ναός του Δία ή του Κάβειρου ή κατ' άλλους ως Μουσολείο του ιδίου. Το κτήριο, διαμέτρου 24,50μ καλύπτει ισοδιάστατος θόλος από οπτόπλινθους, που φθάνει σε ύψος τα 29,80μ.. Ο κυλινδρικός τοίχος, πάχους 6,30μ., διασπάται εσωτερικά σε οκτώ ορθογώνιες κόγχες, από τις οποίες η νότια αποτελούσε την κύρια είσοδο.

Αποψη της Ροτόντας, 4^{ος} αι., Θεσσαλονίκη

Η μετατροπή του σε χριστιανικό ναό, αφιερωμένο πιθανότατα στους Ασωμάτους ή Αρχαγγέλους, συντελέστηκε στη διάρκεια των παλαιοχριστιανικών χρόνων, άγνωστο πότε ακριβώς. Την ίδια περίοδο διανοίχθηκε και διευρύνθηκε η ανατολική κόγχη και κατασκευάστηκε το ιερό βήμα, ένας ορθογώνιος χώρος με ημικυκλική ανίδα στα ανατολικά. Γύρω από το κτήριο προστέθηκε κλειστή στεγασμένη στοά (πλάτους 8μ.) που επικοινωνούσε με τον κεντρικό χώρο μέσω επτά κογχών που διανοίχθηκαν στον αρχικό πυρήνα. Στη δυτική κόγχη διαμορφώθηκε νέα είσοδος με νάρθηκα και προστέθηκε πρόπυλο με δύο παρεκκλήσια, ένα κυκλικό ανατολικά και ένα οκταγωνικό δυτικά. Καμία από τις παραπάνω προσθήκες, με εξαίρεση τη διαμόρφωση της ανατολικής κόγχης, δεν σώζεται σήμερα.

Τα λαμπρότερα όμως λείψανα από την παλαιοχριστιανική φάση του μνημείου είναι τα εξαιρετης ποιότητας ψηφιδωτά. Τις φωτιστικές θυρίδες και τα εσωρράχια των καμαρών στη βάση του θόλου κοσμούν ψηφιδωτά, των οποίων ο πλούτος των θεμάτων με φυτικά και γεωμετρικά μοτίβα και η λαμπρότητα των χρωμάτων εντυπωσιάζει. Στο θόλο αναπτύσσονταν οι μεγάλες συνθέσεις σε τρεις επάλληλες ζώνες. Η χαμηλότερη, γνωστή στη βιβλιογραφία και ως ζώνη των μαρτύρων, διαιρείται σε οκτώ διάχωρα, στα οποία εικονίζονται δεόμενοι μάρτυρες μπροστά από μνημειακά αρχιτεκτονήματα. Στο ανατολικό διάχωρο που καταστράφηκε όταν κατέρρευσε το εκεί τμήμα του θόλου, τα κατεστραμμένα τμήματα του ψηφιδωτού

συμπληρώθηκαν με τοιχογραφία από τον ιταλό ζωγράφο S. Rossi το 1889. Η μεσαία ζώνη των ψηφιδωτών του θόλου είναι σχεδόν κατεστραμμένη. Σώζεται μόνο το κατώτατο τμήμα, όπου διακρίνονται πάνω στο έδαφος πόδια ανδρικών μορφών σε έντονη κίνηση, πιθανότατα αγγέλων. Από την ψηφιδωτή παράσταση της τρίτης ζώνης σώζονται τα κεφάλια τριών εκ των τεσσάρων αγγέλων που ανακρατούν τριπλή "δόξα" από πολυποίκιλτα στεφάνια με πολυάκτινα αστέρια, πλοχμό με καρπούς και κλαδιά και πολύχρωμη ίριδα. Μεταξύ των αγγέλων εικονίζεται το μυθικό πτηνό φοίνικας να προβάλλει πάνω σε ερυθρό ακτινοβόλο δίσκο. Στο κέντρο της "δόξας" από την παράσταση του Χριστού σε χειρονομία θριάμβου διακρίνεται το προσχέδιο με κάρβουνο πάνω στις πλίνθους του θόλου. Οι μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις που έγιναν στο μνημείο κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο επιβάρυναν τη στατική του επάρκεια. Οι σεισμοί των αρχών του 7ου αι. κατέστρεψαν την αψίδα του ιερού και το υπερκείμενο τμήμα του θόλου. Η αψίδα, μετά την αποκατάστασή της, ενισχύθηκε εξωτερικά με δύο αντηρίδες και διακοσμήθηκε τον 9ο αι. με την τοιχογραφία της Αναλήψεως. Το 1590/1 μετατράπηκε σε τζαμί από τον Σεΐχη Σουλεϊμάν Χορτατζή Εφέντη.

ΑΧΕΙΡΟΠΟΙΗΤΟΣ

Στο κέντρο της Θεσσαλονίκης, επί της οδού Αγίας Σοφίας και βόρεια από τον ομώνυμο ναό σώζεται ο ναός της Αχειροποιήτου του οποίου η χρονολογία ανέγερσης τοποθετείται γύρω στα μέσα του 5ου αι. Το μνημείο υπέστη αρχιτεκτονικές επεμβάσεις ήδη από τον 7ο αιώνα, ενώ μια ακόμα σημαντική φάση επεμβάσεων

Άποψη από τα βορειοδυτικά

χρονολογείται στα όψιμα βυζαντινά χρόνια (14-15ος αι.)

Η Αχειροποιήτος εντάσσεται στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής με υπερώα, η οποία καταλήγει στα ανατολικά σε ημικυκλική αψίδα. Στα δυτικά υπάρχει

νάρθηκας, ενώ διασώζονται και ίχνη του εξωνάρθηκα. Τριβήλο τοξωτό άνοιγμα αποτελεί τη κύρια είσοδο από τον νάρθηκα προς τον κυρίως ναό. Τα τρία κλίτη του κυρίως ναού χωρίζονται μεταξύ τους με κιονοστοιχίες. Το βόρειο κλίτος απολήγει στην ανατολική πλευρά του στο μεσοβυζαντινό παρεκκλήσι της Αγίας Ειρήνης. Στην νότια πλευρά του ναού υπάρχει ένα μνημειακό πρόπυλο, το οποίο συνέδεε πιθανώς τη βασιλική με την κεντρική αρτηρία της βυζαντινής πόλης, την Λεωφόρο. Ένα πρόσκτισμα επίσης στη νότια πλευρά θεωρείται το βαπτιστήριο της βασιλικής.

Από τον πλούσιο γλυπτό αρχιτεκτονικό διάκοσμο της βασιλικής ξεχωρίζουν τα σύνθετα ιωνικά κιονόκρανα, τα οποία χρονολογούνται στα μέσα του 5ου αιώνα και αποτελούν προϊόντα των εργαστηρίων της Κωνσταντινούπολης. Από τα ψηφιδωτά του 5ου αι. έχουν διασωθεί λίγες διακοσμητικού χαρακτήρα παραστάσεις, οι οποίες διακρίνονται για την υψηλή ποιότητα εκτέλεσης. Συνθέσεις όπως αυτές που κοσμούν τα εσωράχια των τόξων του τριβήλου χαρακτηρίζονται από την τάση απόδοσης ενός ειδυλλιακού κλίματος σε συνδυασμό με τον χριστιανικό συμβολισμό. Οι λίγες τοιχογραφίες που σώζονται σε κακή κατάσταση στο νότιο κλίτος της βασιλικής χρονολογούνται στις πρώτες δεκαετίες του 13ου αιώνα. Οι στρατιωτικοί άγιοι που απεικονίζονται κατά παράταξη, ολόσωμες μορφές εναλλάσσονται με μορφές σε προτομή, αποτελούν μέρος της παράστασης των Σαράντα Μαρτύρων της Σεβάστειας. Ο χριστιανικός ναός κτίστηκε πάνω στα ερείπια ενός ρωμαϊκού λουτρού, του οποίου αποκαλύφθηκαν τρία επάλληλα δάπεδα κάτω από το βόρειο κλίτος της βασιλικής. Η έκταση που καταλαμβάνουν τα ερείπια του λουτρού δείχνουν ότι επρόκειτο για ένα από τα σημαντικότερα δημόσια κτίρια της Θεσσαλονίκης. Η βασιλική της Αχειροποιήτου κατέλαβε μόνο ένα τμήμα του προγενέστερου κτίσματος, ενώ το ανατολικό και βόρειο τμήμα του λουτρού παρέμεινε σε χρήση και μετά την ανέγερσή της.

Η βασιλική αναφέρεται στις γραπτές πηγές ως ο ναός της Παναγίας Θεοτόκου και μάλιστα ως ο μεγάλος ναός της Θεοτόκου. Η επωνυμία Αχειροποιήτος μαρτυρείται για πρώτη φορά σε έγγραφο του 1320 και πρέπει να σχετίζεται με τη λατρευτική εικόνα της Παναγίας δεομένης που υπήρχε στο ναό. Η Αχειροποιήτος είναι ο πρώτος χριστιανικός ναός που μετατράπηκε σε τζαμί αμέσως μετά την άλωση της πόλης στα 1430 από τον σουλτάνο Μουράτ, και παρέμεινε το επίσημο τέμενος των κατακτητών καθ' όλη την διάρκεια της τουρκοκρατίας, γνωστό με το όνομα Έσκι Τζαμί (Παλαιό Τζαμί).

ΑΓΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

Άποψη του ναού του Αγίου Δημητρίου

Ο ναός του Αγ. Δημητρίου κτίστηκε στα ερείπια ρωμαϊκού λουτρού. Ο πρώτος ναός, ένα μικρό προσευκτήριο κτίστηκε μετά το 313. Τον 5ο αιώνα ο έπαρχος Λεόντιος έκτισε μεγάλη τρίκλιτη βασιλική, που κάηκε στα 626 - 34. Αμέσως μετά κτίστηκε η πεντάκλιτη βασιλική. Το

1493 μετατράπηκε σε τζαμί. Το 1912 αποδόθηκε πάλι στη χριστιανική λατρεία. Κάηκε στη μεγάλη πυρκαγιά του 1917 και ξαναλειτούργησε το 1949, αφού ολοκληρώθηκε η αναστήλωσή του. Στην κρύπτη του ναού οργανώθηκε η έκθεση αρχαιοτήτων που διασώθηκαν από την πυρκαγιά ή βρέθηκαν στις ανασκαφικές έρευνες. Το μνημείο λειτουργεί σήμερα ως ναός. Ο ναός του Αγ. Δημητρίου είναι πεντάκλιτη βασιλική με νάρθηκα και εγκάρσιο κλίτος, με κρύπτη κάτω από το ιερό και το εγκάρσιο κλίτος και προσαρτημένο στη νοτιο - ανατολική γωνία της το παρεκκλήσι του Αγ. Ευθυμίου. Από την πυρκαγιά του 1917 διασώθηκαν λείψανα μόνο από τον λαμπρό γλυπτικό και ζωγραφικό (ψηφιδωτά, τοιχογραφίες) διάκοσμο του ναού, που αντιπροσωπεύουν τις διάφορες φάσεις της ιστορίας του. Μετά την πυρκαγιά του 1917, άρχισαν οι αναστηλωτικές εργασίες που διακόπηκαν το 1938, ξανάρχισαν το 1946 και το μνημείο ξαναλειτούργησε το 1949. Στα πλαίσια των αναστηλωτικών εργασιών έγιναν διάφορες ανασκαφικές έρευνες στο ναό και στην κρύπτη μετά την πυρκαγιά του 1917 και στα 1946 - 1949.

ΜΟΝΗ ΛΑΤΟΜΟΥ

Κτίστηκε πάνω σε ρωμαϊκό κτίσμα στα τέλη 5ου - αρχές 6ου αιώνα ως καθολικό της μονής Λατόμου. Το 1430 με την άλωση της Θεσσαλονίκης μετατράπηκε σε τζαμί, ενώ το ψηφιδωτό είχε καλυφθεί με ασβεστοκονίαμα. Το 1921 αποδόθηκε στη χριστιανική λατρεία και τότε ανακαλύφθηκε το ψηφιδωτό. Το μνημείο σήμερα λειτουργεί ως ναός. Αρχικά τετράγωνο κτίσμα με κόγχη στα ανατολικά και είσοδο στα δυτικά. Μικρά τετράγωνα διαμερίσματα στις τέσσερις

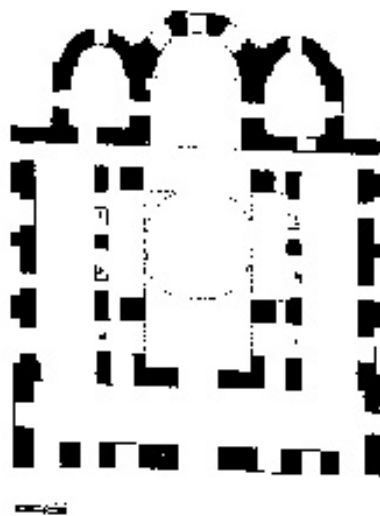

Το παλιό καθολικό της Μονής Λατόμου, γνωστό σήμερα ως Ναός του Οσίου Δαβίδ, είναι παλαιοχριστιανικό μνημείο της Θεσσαλονίκης.

γωνίες του κτιρίου έδιναν στην κάτοψη του κυρίως ναού σχήμα ισοσκελούς σταυρού. Σήμερα λείπει όλο το δυτικό τμήμα του ναού και η είσοδος είναι στη νότια πλευρά. Από τη ζωγραφική του διακόσμηση σώζεται το περίφημο ψηφιδωτό της κόγχης, 5ου - 6ου αιώνα και τοιχογραφίες του 12ου αιώνα.

ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

Ο ναός βρίσκεται στη συμβολή των οδών Αγίας Σοφίας και Ερμού. Αφιερωμένος στο Χριστό, τον αληθνή Λόγο και τη Σοφία του Θεού γιόρταζε στις 14 Σεπτεμβρίου την Ύψωση του Τιμίου Σταυρού. Η αρχαιότερη γραπτή αναφορά στο ναό χρονολογείται το 795 αλλά τα αρχαιολογικά δεδομένα δείχνουν ότι κτίστηκε στα τέλη του 7ου αιώνα στη θέση πεντάκλιτης βασιλικής του 5ου αιώνα, η οποία καταστράφηκε από σεισμό περίπου το 620. Ο ναός αποτελεί τυπικό δείγμα μεταβατικού σταυροειδούς με τρούλλο και περίστωο, εξέλιξη του νέου αρχιτεκτονικού ρυθμού της τρουλλαίας βασιλικής. Στη

Κάτοψη του ναού της Αγίας Σοφίας

διάρκεια της λατινοκρατίας στη Θεσσαλονίκη (1204-1224) ο ναός έγινε καθεδρικός των Λατίνων. Μετά την παλινόρθωση της βυζαντινής κυριαρχίας στην πόλη αποτέλεσε και πάλι την ορθόδοξη επισκοπική έδρα της Θεσσαλονίκης έως το 1523/24, επί Μακτούλ Ιμπραήμ Πασά, οπότε και μετατράπηκε σε τζαμί.

Ο ψηφιδωτός διάκοσμος του ναού έχει εκτελεστεί σε τρεις διαφορετικές περιόδους. Στα χρόνια της Εικονομαχίας ανήκει ο ανεικονικός διάκοσμος της καμάρας του ιερού βήματος με τους σταυρούς και τα φύλλα σε επάλληλα τετράγωνα, όπως πιστοποιούν και τα τρία ψηφιδωτά μονογράμματα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Στ', της μητέρας του Ειρήνης της Αθηναίας και του επισκόπου

Αγία Σοφία Θεσσαλονίκης, 5^{ος} αι.

Θεσσαλονίκης Θεοφίλου. Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και ο μεγάλος σταυρός στο τετρατοσφαίριο της αψίδας, ίχνη του οποίου μόλις που διακρίνονται κάτω από την μεταγενέστερη, μέσα στον 11ο - 12ο αιώνα παράσταση της ένθρονης Παναγίας Βρεφοκρατούσας. Στον τρούλλο η μεγαλειώδης σύνθεση της

Ανάληψης ανάγεται στα τέλη του 9ου αιώνα και αποτελεί κορυφαίο δείγμα της λεγόμενης "Αναγέννησης της εποχής των Μακεδόνων αυτοκρατόρων". Η επιγραφή στη βάση του τρούλλου, που αναφέρει το όνομα του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Παύλου (880-885), δεν συσχετίζεται με την κατασκευή του ψηφιδωτού. Οι τοιχογραφίες του ναού ανάγονται στον 11ο αιώνα και συνδέονται με την ανέγερση του νάρθηκα μετά το 1037. Διατηρούνται λίγες μορφές μοναχών αγίων τα τόξα των παραθύρων του και ανάμεσά τους η Αγία Θεοδώρα της Θεσσαλονίκης (δίπλα στη βόρεια είσοδο). Ο γλυπτός διάκοσμος του ναού δεν είναι έργο μίας φάσης. Στους κίονες του ισογείου και στα κιονόκρανά τους χρησιμοποιήθηκε υλικό του 5ου και 6ου αιώνα. Ο άμβωνας, έργο του 5ου αιώνα, μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1905. Οι μαρμάρيني κοσμήτες φαίνεται πως είναι σύγχρονοι της ανέγερσης του ναού.

ΠΑΝΑΓΙΑ ΧΑΛΚΕΩΝ

Ο ναός της Παναγίας Χαλκέων κτίστηκε στο χώρο του Μεγαλοφόρου, της κεντρικής αγοράς της Θεσσαλονίκης, κοντά στη Χαλκευτική στοά, όπου έως και σήμερα συναντά κανείς τα εργαστήρια των χαλκωματάδων. Η κτητορική επιγραφή στο μαρμάρινο υπέρθυρο της δυτικής εισόδου μας πληροφορεί ότι το 1028 ο Χριστόφορος Πρωτοσπαθάριος και Κατεπάνω Λαγουβαρδίας, μαζί με τη σύζυγό του Μαρία και τα παιδιά του Νικηφόρο, Άννα και Κατακαλή, έχτισε το ναό για τη Θεοτόκο. Ο τάφος του κτήτορα βρίσκεται στο μέσο του βόρειου τοίχου.

Η εκκλησία ανήκει στο νέο τύπο που διαμορφώνεται την εποχή της δυναστείας των Μακεδόνων αυτοκρατόρων, το σταυροειδή εγγεγραμμένο με τρούλλο ναό. Η επίδραση της αρχιτεκτονικής της

Άποψη του ναού της Παναγίας Χαλκέων, 13^{ος} αι., Θεσσαλονίκη

Κωνσταντινούπολης είναι εμφανής τόσο στον τύπο του ναού όσο και στην τοιχοποιία του που ελαφρύνεται από επάλληλα καμπύλα τόξα και αψιδώματα, κόγχες και ημικυκλικούς κίονες. Μαρμάρινος κοσμήτης περιτρέχει το ναό στο μέσο του ύψους του κάτω από τον οποίο υπήρχε διακοσμητική ζώνη από πήλινα έγχρωμα πλακίδια. Η αποκλειστική χρήση πλίνθων ως οικοδομικό υλικό με τη λεγόμενη "τεχνική της κρυμμένης πλίνθου" έδωσε στο κτίσμα τη λαϊκή προσωνυμία "Κόκκινη Εκκλησιά".

Ο ναός κοσμήθηκε με τοιχογραφίες ταυτόχρονα με την ίδρυσή του, όπως μας πληροφορεί κτητορική επιγραφή στην καμάρα του ιερού Βήματος. Σώζονται λίγες χριστολογικές σκηνές στον κυρίως ναό (Γέννηση, Υπαπαντή, Προσκύνηση των Μάγων, Πεντηκοστή) και λειτουργικές στο ιερό βήμα, όπου η Πλατυτέρα δεομένη, Ιεράρχες και η Κοινωνία των Αποστόλων. Στο νάρθηκα αναπτύσσεται η Δευτέρα Παρουσία. Στην εποχή των Παλαιολόγων, ανακαινίστηκε ο ζωγραφικός διάκοσμος, με νέες παραστάσεις, από τις οποίες σώζονται η Κοίμηση της Θεοτόκου, λίγες σκηνές του Ακαθίστου Ύμνου και μεμονωμένες μορφές αγίων.

Το 1430 μετατράπηκε σε τζαμί με την επωνυμία "Καζαντζιλάρ τζαμί" (= τζαμί των χαλκωματάδων).

ΝΑΟΣ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΟΡΦΑΝΟΥ

Κοντά στα ανατολικά τείχη της Άνω Πόλης, ανάμεσα στις οδούς Ηροδότου και Αποστόλου Παύλου, περικλείεται από περίβολο ο Άγιος Νικόλαος Ορφανός, μετόχι της Μονής Βλατάδων, υπαγόμενο στο Πατριαρχείο, και άλλοτε καθολικό μονής. Η προσωνυμία "Άγιος Νικόλαος Ορφανός" και "Άγιος Νικόλαος των Ορφανών" απαντά σε πηγές του 17ου και 18ου αιώνα και συσχετίστηκε είτε με τον άγνωστο ιδρυτή του ναού και την οικογένειά του

Ανατολική όψη ναού αγίου Νικολάου Ορφανού, 14^{ος} αι., Θεσσαλονίκη

είτε με την ιδιότητα του Αγίου Νικολάου ως προστάτη των χηρών και των ορφανών. Η ανέγερση του μνημείου πιθανώς προσδιορίζεται χρονικά από την τοιχογράφηση του που εντάσσεται ανάμεσα στα 1310-1320. Σήμερα ο ναός είναι ένα μονόχωρο ξυλόστεγο κτίσμα με περίστωο που απολήγει σε δύο παρεκκλήσια στα ανατολικά. Η

Το φιλή του Ιούδα

τοιχοδομία είναι ακανόνιστη από σειρές πλίνθων και λίθων και λίγα κεραμοπλαστικά στα ανατολικά. Ο αριστουργηματικός τοιχογραφικός διάκοσμός του είναι ένα από τα πληρέστερα διατηρούμενα σύνολα στη Θεσσαλονίκη. Στον κυρίως ναό απεικονίζονται σκηνές του Δωδεκαόρτου, των Παθών, του Αναστάσιμου και του λειτουργικού κύκλου και μορφές αγίων. Σκηνές του Ακαθίστου Ύμνου κοσμούν τη βόρεια στοά, ο Βίος του αγίου Νικολάου και Μηνολόγια τη δυτική, ενώ ορισμένα

θαύματα του Χριστού, οι προεικονίσεις της Θεοτόκου και ο βίος του Αγίου Γερασίμου του Ιορδανίτη τη νότια.

Οι αφηγηματικές σκηνές χαρακτηρίζονται από γραφικότητα και ζωηρότητα, ενώ οι σκηνές του Πάθους από δραματική ένταση. Στις μεμονωμένες μορφές αναδεικνύεται ο όγκος, η λεπτότητα των χαρακτηριστικών και ο χρωματικός πλούτος.

Οι τοιχογραφίες του ναού αποτελούν έργο της ώριμης παλαιολόγιας Αναγέννησης που συνδέεται με τον καλλιτεχνικό κύκλο των Θεσσαλονικέων ζωγράφων Γεωργίου Καλλιέργη, Μιχαήλ Αστραπά και Ευτύχιου. Ο δημιουργός τους πιθανώς ταυτίζεται με εκείνον που φιλοτέχνησε το καθολικό της σερβικής μονής Χελανδαρίου την εποχή του Μιλιούτιν (1314). Η απεικόνιση στον κυρίως ναό του αγίου Γεωργίου του Γοργού, προστάτη της οικογένειας του Μιλιούτιν, και του αγίου Κλήμη Αχρίδας -θέματα αγαπητά στη σερβική εικονογραφία- και οι σχέσεις του Σέρβου κράτη με τη Θεσσαλονίκη και την αυτοκρατορική οικογένεια του Ανδρόνικου Β΄

Τοιχογραφίες από το εσωτερικό του ναού.

οδήγησαν στο συσχετισμό της τοιχογράφησης του ναού με το Σέρβο ηγεμόνα αποδεικνύοντας τον κεντρικό ρόλο της Θεσσαλονίκης στην τέχνη των Βαλκανίων. Η λειτουργία της μονής συνεχίστηκε και επί Τουρκοκρατίας.

ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ

Στην αρχή της οδού Ολύμπου, κοντά στα δυτικά τείχη της Θεσσαλονίκης και νότια της Ληταίας Πύλης, βρίσκεται ο ναός των Αγίων Αποστόλων. Η επιγραφή "Πατριάρχης και κτήτωρ" στο υπέρθυρο της εισόδου, τα μονογράμματα (συμπλήματα) στα κιονόκρανα της δυτικής όψης και οι κεραμοπλαστικές επιγραφές στη δυτική και νότια όψη αναφέρουν τον Πατριάρχη Νίφωνα Α' (1310-1314) ως ιδρυτή. Γραπτή επιγραφή στον ανατολικό τοίχο του νάρθηκα μνημονεύει τον ίδιο Πατριάρχη και το μαθητή του ηγούμενο Παύλο ως πρώτο και δεύτερο κτήτορα, αντίστοιχα, "της σεβασμίας Μονής ταύτης". Η απεικόνιση του Παύλου δεομένου μπροστά στην ένθρονη Θεοτόκο, στο υπέρθυρο της εισόδου προς τον κυρίως ναό, και οι θεομητορικές σκηνές που κοσμούν τη στοά ενισχύουν την υπόθεση ότι πρόκειται

για βυζαντινή μονή αφιερωμένη στην Παναγία, ίσως τη Μονή της Θεοτόκου Γοργοεπηκόου.

Το μνημείο ανήκει στον τύπο των σύνθετων πεντάτρουλλων σταυροειδών εγγεγραμμένων ναών με νάρθηκα και περίστωο με δύο παρεκκλήσια ανατολικά. Τα

Άποψη του ναού των Αγίων Αποστόλων, 14^{ος} αι., Θεσσαλονίκη

πολλαπλά επίπεδα όπου αποτυπώνεται έντονα το σημείο του σταυρού, η πλινθόκτιστη ανωδομή, οι ραδινοί τρούλοι, οι πολύπλευρες κόγχες του ιερού βήματος, τα αψιδώματα, τα βαθμιδωτά τόξα, οι ημικιονίσκοι, τα δίλοβα παράθυρα και τα τρίβηλα ανοίγματα συντελούν στη δημιουργία ενός κομψού και ανάλαφρου συνόλου. Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος στην ανατολική πλευρά προσδίδει ζωγραφική όψη στο αρχιτεκτόνημα.

Ο νότιος τρούλος. Οι τρούλοι που βρίσκονται στα 4 σημεία του ορίζοντα είναι μικρότεροι από τον κεντρικό.

Πρόκειται για το τελευταίο ψηφιδωτό σύνολο της Θεσσαλονίκης και από τα τελευταία στο Βυζάντιο, προτού αρχίσει η πτωτική πορεία της αυτοκρατορίας. Εικονογραφικά συνδέεται με κωνσταντινουπολίτικα σύνολα, όπως της Μονής της Χώρας και της Μονής Παμμακαρίστου, αλλά τεχνοτροπικά ο εκφραστικός ρεαλισμός που κυριαρχεί σκιαγραφεί το καλλιτεχνικό περιβάλλον που επιχωριάζει στη Θεσσαλονίκη και επηρεάζει ολόκληρη τη Μακεδονία κατά την παλαιολόγεια ανναγέννηση.

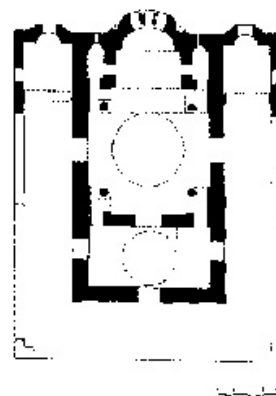
Αριστουργηματικά ψηφιδωτά της εποχής του Νίφωνα σώζονται αποσπασματικά στα υψηλότερα σημεία του κυρίως ναού: ο Παντοκράτορας και οι προφήτες στον τρούλο, οι Ευαγγελιστές στα σφαιρικά τρίγωνα, το Δωδεκάορτο στις καμάρες και το δυτικό τοίχο και άγιοι μάρτυρες.

Το εικονογραφικό πρόγραμμα συμπληρώθηκε με τοιχογραφίες υψηλής καλλιτεχνικής ποιότητας, στα χαμηλότερα τμήματα του κυρίως ναού, το νάρθηκα, το περίστωο και το βόρειο παρεκκλήσι του Προδρόμου με σκηνές από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη και με θέματα συμβολικά ή εμπνευσμένα από την υμνογραφία. Ξεχωρίζουν η Ρίζα του Ιεσσαί, δηλαδή το γενεαλογικό δένδρο της Θεοτόκου στον ανατολικό τοίχο του νότιου περιστώου, οι προεικονίσεις της Παναγίας στο βόρειο τοίχο της ίδιας στοάς, οι ψυχές των δικαίων στο χέρι του Θεού πάνω από τη δυτική είσοδο του εσωνάρθηκα, ο ύμνος των Χριστουγέννων "τι σοι προσενέγκωμεν Χριστέ" στη βόρεια στοά και ο βίος του Προδρόμου στο βόρειο παρεκκλήσι. Στενή σχέση με την Κωνσταντινούπολη παρουσιάζουν οι τοιχογραφίες που αποπνέουν ιδεαλισμό, ευγένεια, χάρη και ηρεμία και συνδέονται άρρηκτα με εκείνες της Μονής της Χώρας.

Η τοιχογράφηση του ναού έχει συνδεθεί με την ηγουμενία του Παύλου "και δευτέρου κτήτορος", μετά το 1314 ή μεταξύ των ετών 1328-1334. Περί το 1520-1530 η μονή μετατράπηκε σε τζαμί με την επωνυμία Σοούκ Σου Τζαμί (= τζαμί του κρύου νερού). Η επωνυμία Άγιοι Απόστολοι συνδέεται με τη νεώτερη παράδοση του 19ου αιώνα.

ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΩΝ

Η εκκλησία, η επωνυμία της οποίας είναι πολύ νεώτερη, ταυτίζεται με το καθολικό της βυζαντινής μονής της Θεοτόκου Περιβλέπτου, γνωστής και ως μονής του κυρ Ισαάκ από τον ιδρυτή της το μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ιάκωβο (1295-1314), μετέπειτα μοναχό Ισαάκ. Η μονή αποτέλεσε πνευματικό κέντρο του 14ου αιώνα και συνδέθηκε με τη συγγραφική και διδακτική δραστηριότητα των κορυφαίων ελληνιστών Θωμά Μάγιστρου και Ματθαίου Βλάσταρη.

Κάτοψη Αγίου Παντελεήμονος

Ο Άγιος Παντελεήμων ανήκει στον τύπο του σύνθετου τετρακιόνιου σταυροειδούς εγγεγραμμένου ναού με τρούλλο και περίστωο. Δεύτερος τρούλλος επιστέφει το νάρθηκα, ενώ δύο παρεκκλήσια σχηματίζονται στο ανατολικό πέρας των πλαγίων στοών. Ο τύπος συνιστά χαρακτηριστικό δείγμα της αρχιτεκτονικής της

παλαιολόγιας αναγέννησης στη Θεσσαλονίκη. στους ναούς της οποίας οι περισσότεροι του ενός τρούλλοι και η στοά με τα παρεκκλήσια καθιερώνονται

Άγιος Παντελεήμων, 14^{ος} αι., Θεσσαλονίκη

εφεξής.

Από την αρχική φάση του ζωγραφικού διακόσμου σώζονται στην πρόθεση, το διακονικό και στα παρεκκλήσια η Θεοτόκος Βλαχερνήτισσα, άγιοι και ιεράρχες. Ενδιαφέρον για την ιστορία του ναού παρουσιάζει η απεικόνιση του

αγίου Ιακώβου του Αδελφοθέου, συνώνυμου αγίου με το μητροπολίτη και ιδρυτή του ναού, σε προέχουσα θέση στο διακονικό μαζί με σεβίζοντες Ιεράρχες. Οι τοιχογραφίες εντάσσονται στα τέλη του 13ου - αρχές του 14ου αιώνα και συνδυάζουν τη μνημειακή αντικλασική αντίληψη με τις νέες τάσεις της παλαιολόγιας αναγέννησης. Μετά τα μέσα του 16ου αιώνα (περ.1568-1571) ο ναός μετατρέπεται σε τζαμί με την επωνυμία "Ισαακιέ Τζαμί" (=το τζαμί του Ισαάκ).

ΣΕΡΡΕΣ

Εξωτερική άποψη της βασιλικής των Αγίων Θεοδώρων, 11ος αι., Σέρρες

Η περίφημη πόλη των Σερρών καταστράφηκε από πυρκαγιά που έβαλαν οι Βούλγαροι με την αποχώρησή τους το 1913. Μαζί κάηκαν και τα βυζαντινά μνημεία της, από τα οποία σώζεται μόνον η αναστηλωμένη τρίκλιτη βασιλική των Αγίων

Θεοδώρων (11ος αιώνας) για να δηλώνει τον πλούτο και τον πολιτισμό της δεύτερης μετά τη Θεσσαλονίκη σημαντικής πόλης της Μακεδονίας.

Μάρτυρες του μεγέθους των Σερρών στέκονται ακόμη τα κραταιά και συμπαγή τείχη της ακρόπολης. Η πόλη επέδειξε μετά τον 11ο αιώνα δυναμική ιστορική παρουσία και η σημασία της κορυφώθηκε στον 14ο αιώνα κατά τη διαμάχη Βυζαντίου και Σερβικού κράτους. Οι Σέρρες καταλήφθηκαν από τον Σέρβο ηγεμόνα Στέφανο Δουσάν το 1345. Το 1371 ο Σέρβος Ιωάννης Ούγγλεσης, ηγέτης τότε της πόλης, ηττήθηκε στην πολύκροτη μάχη του Μαρίτσα (Εβρος) προασπιζόμενος τα δίκαια όλου του ορθόδοξου κόσμου απέναντι στους Τούρκους.

Κοντά στην πόλη των Σερρών, μέσα σε χαράδρα του Μενοίκιου Όρους, ιδρύθηκε στα τέλη του 13ου αιώνα η μονή του Τιμίου Προδρόμου, η σημαντικότερη μονή της περιοχής, όμοια ως προς την κτιριακή οργάνωσή της με αγιορείτικη μονή. Έχει περίβολο με προσκτίσματα, ισχυρό τετράγωνο πύργο, παρεκκλήσια

Γενική άποψη της μονής Τιμίου Προδρόμου, περ. 1270, Σέρρες

και καθολικό με τοιχογραφίες του 14ου αιώνα. Η μονή ως πνευματικό κέντρο του Ελληνισμού της ανατολικής Μακεδονίας προκάλεσε κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το μένος των Βουλγάρων, οι οποίοι φρόντισαν να την ξεγυμνώσουν από τους ιστορικούς της θησαυρούς. Έγγραφα ελληνικής ιστορίας και κυρίως η βιβλιοθήκη της μονής μεταφέρθηκαν αυτούσια στη Σόφια το 1912. Η αναζήτηση αυτών των πολύτιμων τεκμηρίων μακεδονικής ιστορίας απασχόλησε και απασχολεί ακόμη και σήμερα την επιστημονική έρευνα.

ΑΜΦΙΠΟΛΗ

Η διέλευση της Εγνατίας οδού διασφάλισε τη σπουδαιότητα του αστικού κέντρου της Αμφίπολης στα παλαιοχριστιανικά χρόνια. Μέσω αυτής το 50/49 μ.Χ. ο απόστολος Παύλος κατευθυνόμενος από τους Φιλίππους στη Θεσσαλονίκη πέρασε και δίδαξε το Χριστιανισμό στην πόλη. Μετά την επικράτηση της νέας θρησκείας, η

Αμφίπολη έγινε έδρα επισκόπου (έως το 692 μ.Χ.) και αναδείχτηκε σε σημαντικό εκκλησιαστικό κέντρο όπως αποδεικνύουν οι τέσσερις πολυτελείς παλαιοχριστιανικές βασιλικές (5ος-6ος αιώνας), το επισκοπικό μέγαρο και κυρίως ο

Γενική άποψη της Βασιλικής Δ, β' μισό 5^{ου} αι., Αμφίπολη

επιβλητικός περίκεντρος (εξαγωνικός) ναός του 6ου αιώνα, ένας από τους λίγους παλαιοχριστιανικούς περίκεντρους ναούς στον ελλαδικό χώρο. Τον 8ο-9ο αιώνα ύστερα από τις επιδρομές των Σλάβων που φαίνεται ότι υπέστη η πόλη, μέρος των κατοίκων της ίδρυσαν στις εκβολές του Στρυμόνα (στη θέση της αρχαίας Ηιώνας) τη τειχισμένη Χρυσούπολη. Οι βυζαντινοί αρχαΐζοντες συγγραφείς συνέχισαν να αναφέρουν το όνομα της Αμφίπολης, που πλέον ονομαζόταν Ποπολία. Η περιοχή διατήρησε τη στρατηγική της σημασία (πέραςμα προς την ενδοχώρα) και υπήρξε μετόχι των μονών του Αγίου Όρους, όπως αποδεικνύεται από την κατασκευή δύο αμυντικών και αποθηκευτικών πύργων εκατέρωθεν του Στρυμόνα (ο ένας κατασκευάστηκε το 1367 από τους ιδρυτές της μονής Παντοκράτορος του Αγίου Όρους).

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

ΦΙΛΙΠΠΟΙ

Η επίσκεψη του αποστόλου Παύλου στους Φιλίππους (49 μ.Χ.) έθεσε τις βάσεις μιας διακεκριμένης επισκοπής και μιας ακμάζουσας χριστιανικής κοινότητας (εκτεταμένο χριστιανικό νεκροταφείο με κοιμητηριακή βασιλική (extra muros) του β' μισού του 4ου αιώνα). Στα μέσα του 4ου αι. διαμορφώνεται από τον επίσκοπο Φιλίππων Πορφύριο (312-342)

ως τμήμα του συγκροτήματος Βαπτιστηρίου, επισκοπείου και κρήνης, ευκτήριος οίκος αφιερωμένος στον απόστολο Παύλο, στη θέση όπου τον 5ο αιώνα θα ανοικοδομηθεί το μοναδικό για την Ελλάδα Οκτάγωνο. Αν και οι Φίλιπποι απειλήθηκαν θανάσιμα από τις

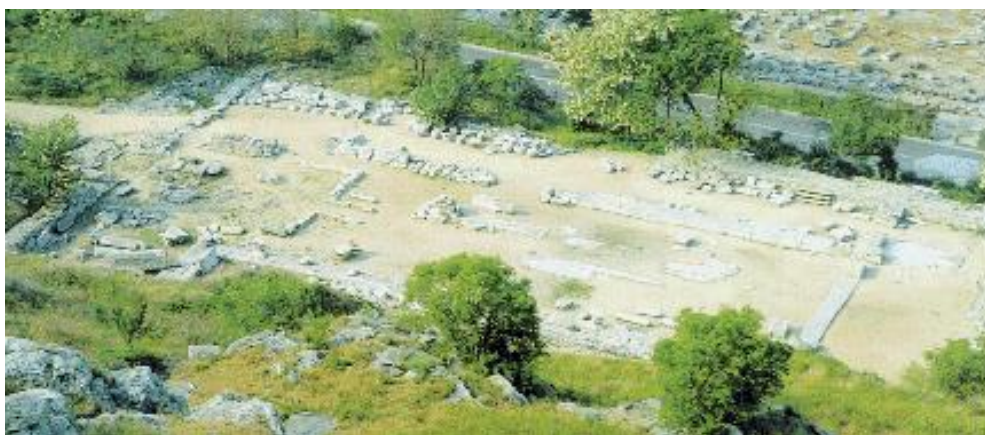

Αποψη της πόλης των Φιλίππων

επιδρομές των Οστρογότθων (473-483), στα τέλη του 5ου αιώνα αποκτούν μία από τις μεγαλύτερες παλαιοχριστιανικές βασιλικές (Βασιλική Α). Στα μέσα του 6ου αιώνα νότια του ρωμαϊκού forum κτίστηκε η μοναδική βασιλική με τρούλο (Βασιλική Β). Κτίσμα του 6ου αιώνα είναι και η τρίκλιτη Βασιλική Γ που καταστράφηκε από σεισμό (610-620). Τις επιδρομές των Σλάβων (7ος-8ος αιώνας) θα ακολουθήσουν αυτές των Βουλγάρων (9ος αιώνας) και θα αναγκάσουν τους Βυζαντινούς να οχυρώσουν τους Φιλίππους και την ακρόπολή τους (963-969). Τον 9ο αιώνα στην μητρόπολη Φιλίππων που έλεγχε 6 επισκοπές υπήχθη και η επισκοπή Σμολένων των εξελληνισμένων πια Σλάβων. Με επίγειο τη Χριστούπολη (σημερινή Καβάλα), οι Φίλιπποι γνωρίζουν έντονη εμπορική κίνηση (τόπος είσπραξης του κομμερκίου λόγω της θέσης τους στην Εγνατία οδό) και ασχολούνται με την αμπελοκαλλιέργεια. Η πόλη ερημώνει σταδιακά μετά την οθωμανική κατάκτηση (1387).

ΒΑΣΙΛΙΚΗ Α

Η Βασιλική Α είναι μια τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με εγκάρσιο κλίτος και έχει διαστάσεις 130X50 μ. , μαζί με τα βοηθητικά κτίσματα. . Πρέπει να κτίστηκε , με την άποψη του P . Lemerle , γύρω στο 500 μ.Χ .Σύμφωνα με τον ίδιο , η βασιλική θα πρέπει να καταστράφηκε περίπου 50 χρόνια αργότερα και συνδυάζεται με την ίδρυση της Βασιλικής Β.Για τη χρονολογία της καταστροφής έχουν διατυπωθεί αρκετές επιφυλάξεις από τους νεότερους αρχαιολόγους.

Άποψη της Βασιλικής Α, Φίλιπποι, 6^{ος} αι.

Μέσα από ένα ημικυκλικό και μνημειακό πρόπυλο περνά κανείς με κλίμακες σε μια περίστυλη αυλή και από εκεί στο χώρο της Βασιλικής. Στη δυτική πλευρά της αυλής βρίσκονται βοηθητικοί χώροι και στην ανατολική μικρό παρεκκλήσιο. Από την αυλή οδηγείται κανείς στο αίθριο, όπου υπάρχει στα δυτικά μια διώροφη και πλούσια διακοσμημένη κρήνη. Στον τοίχο δυτικά της κρήνης ανοίγονται πέντε κόγχες, από τις οποίες η μεσαία ήταν μεγαλύτερη. Την κόγχη αυτή χρησιμοποιούσε, κατά τους ανασκαφείς, ο επίσκοπος για εξέδρα. Η πρόσβαση στον νάρθηκα γινόταν από τρεις εισόδους

Το δάπεδο του νάρθηκα ήταν στρωμένο με πλάκες και στους τοίχους υπήρχε ορθομαρμάρωση. Στη βορειοδυτική γωνία του νάρθηκα το κλιμακοστάσιο οδηγεί στον γυναικωνίτη , ενώ δίπλα βρισκόταν κατά πάσα πιθανότητα το Βαπτιστήριο. Στον δυτικό τοίχο του πρώτου από τους τρεις χώρους του βαπτιστηρίου σώζονται τοιχογραφίες που μιμούνται ορθομαρμάρωση . Στο δεύτερο χώρο του βαπτιστηρίου τελούνταν οι βαπτίσεις, πιθανότατα σε κινητή κολυμβήθρα , αφού δεν βρέθηκε μια μόνιμη. Το Βαπτιστήριο τροφοδοτούσε με ζεστό νερό το Βαλανείο (λουτρό) , που είχε γύρω του βοηθητικά διαμερίσματα και τους τρεις οίκους :τον ψυχρό , τον μέσο θερμό και τον έσω θερμόμετρο. Ανατολικά υπάρχει ένας ακόμη τρίτος χώρος με

αψίδα, που διακοσμείται με τοιχογραφίες που μιμούνται ορθομαρμάρωση. Η ορθομαρμάρωση από τον νάρθηκα στον κυρίως ναό γίνεται από τρεις εισόδους. Το δάπεδο του κυρίως ναού ήταν στρωμένο με μάρμαρα. Στο μεσαίο κλίτος διατηρούνται τμήματα του άμβωνα, ενώ ο χώρος του πρεσβυτερίου περικλειόταν από το τέμπλο. Οι ανασκαφείς διέκριναν ίχνη από την Αγία Τράπεζα, το σκάμμα του εγκαινίου και τα έδρανα του πρεσβυτερίου. Είναι η πρώτη εκκλησία που ανασκάφηκε και το συγκρότημα της είναι τεράστιο.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ Β

Το πιο διάσημο μνημείο του νότιου τμήματος του αρχαιολογικού χώρου είναι η επιβλητική Βασιλική Β'. Η εκκλησία είναι χτισμένη στα πρότυπα της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινούπολης. Έχει τέσσερις μεγάλους πεσσούς πάνω στους οποίους στηριζόταν ο τρούλος και δυο σειρές από κιονοστοιχίες.

Αποψη της Βασιλικής Β που χτίστηκε δίπλα στο ρωμαϊκό forum της πόλης, μέσα του 6ου αι., Φίλιπποι

Στη νότια πλευρά της ρωμαϊκής αγοράς είναι κτισμένος ο βόρειος τοίχος της Βασιλικής Β'. Το οικοδόμημα απομακρύνεται ως προς την αρχιτεκτονική του από τον τύπο της ελληνικής βασιλικής και πλησιάζει τον τύπο της βασιλικής με τρούλο, όπως είναι η Αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως. Δύο

κιονοστοιχίες με 6 κολώνες η κάθε μια χώριζαν το εσωτερικό σε τρία κλίτη, με ολικό πλάτος 31μ. Το μεσαίο κλίτος στεγαζόταν με μια μεγάλη καμάρα. Η αρχή των τόξων που την στήριζαν, φαίνεται ψηλά στους πεσσούς. Επάνω από τα πλάγια κλίτη και το νάρθηκα ήταν ο γυναικωνίτης που είχε μορφή Π. Ο μαρμαρινός στυλοβάτης του τέμπλου σώζεται στη θέση του και το ιερό στην ανατολική του πλευρά έχει μια μεγάλη ημικυκλική αψίδα.

Στα Β.Α βρίσκεται το βαπτιστήριο, ένα τετράγωνο δωμάτιο (6,89X5,57μ.). Το δάπεδό του πλακοστρωμένο άλλοτε, έχει στο μέσο μια τετράγωνη αβαθή λεκάνη

(2,51X1,83μ.), εφοδιασμένη με αγωγό για την αποχέτευση του νερού. Τα τρία κλίτη του ναού επικοινωνούν με το νάρθηκα με τρεις εισόδους. Με τη καταστροφή της Βασιλικής, ο νάρθηκάς της που έμεινε ανέπαφος μεταβλήθηκε σε μικρή εκκλησία και με το κτίσιμο της αψίδας δημιουργήθηκε ο χώρος για το ιερό.

Για τον αρχιτεκτονικό τύπο και τη διακόσμησή της χρησίμευσαν σαν πρότυπα οι περίφημες εκκλησίες της Κων/πολης, Αγία Σοφία και Αγία Ειρήνη. Έξοχα δείγματα διακοσμητικής τέχνης είναι τα κιονόκρανα, τα επίκρανα και τα επιθήματα. Πλατειά φύλλα ακάνθου απλωμένα στον κάλαθο του κιονόκρανου και λογής-λογής φυλοστοιχίες είναι τα διακοσμητικά θέματα. Η μεγάλη και ωραία Βασιλική Β', στο κεντρικότερο σημείο της πόλης των Φιλίππων κτίστηκε το 550μ.Χ περίπου. Πριν όμως ολοκληρωθούν οι εξωραϊστικές εργασίες του εσωτερικού χώρου, κατέρρευσε ο τρούλος. Μένουν επιβλητικά υψωμένοι οι παράπλευροι τοίχοι να αντιστέκονται στη φθορά του χρόνου.

ΟΚΤΑΓΩΝΙΚΟΣ ΝΑΟΣ

Το "Οκτάγωνο" ολοκληρωμένο συγκρότημα του επισκοπικού ναού των Φιλίππων (τέλη του 4ου /αρχές 5ου μέχρι τα μέσα του 6ου μ.Χ. αι.)

Το "Οκτάγωνο" ήταν το ολοκληρωμένο συγκρότημα του επισκοπικού ναού των Φιλίππων. Περιλαμβάνει τον οκτάγωνο ναό που παρουσιάζει τρεις οικοδομικές φάσεις (από τα τέλη του 4ου /αρχές 5ου μέχρι τα μέσα του 6ου μ.Χ. αι.) και κτίστηκε

στη θέση ευκτήριου οίκου αφιερωμένου στον Απόστολο Παύλο (αρχές 4ου αι. μ.Χ.). Ο οίκος αυτός είχε ιδρυθεί με τη σειρά του στη θέση υστεροελληνιστικού τάφου - ηρώου. Ο παλαιοχριστιανικός ναός οκταγωνικού τύπου, στην ανατολική πλευρά της Αγοράς, που άρχισε να ανασκάπτεται στη δεκαετία του '60 από το Στυλιανό Πελεκανίδη, καθηγητή της Βυζαντινής αρχαιολογίας, έφερε στο φως άλλους δύο επάλληλους αρχαιότερους ναούς και καθώς συνεχίζονταν οι ανασκαφές των προκτισμάτων και κοντινών άλλων οικοδομημάτων, άρχισε να γίνεται πλέον λόγος για το συγκρότημα του Οκταγώνου. Γύρω από τον Οκταγωνικό ναό αναπτύσσονται βαπτιστήριο και άλλα προκτίσματα, δημόσιος λουτρόνας, επισκοπικό μέγαρο και αποθήκες. Στο κέντρο του συγκροτήματος διατηρείται μεγάλος τάφος μακεδονικού τύπου της ελληνιστικής εποχής. Στο χώρο του ναού αρχικά είχε κτισθεί στα μέσα του 4ου αιώνα ο Ευκτήριος Οίκος του Πορφυρίου. Αμέσως μετά πάνω στα ερείπιά του οικοδομείται τρίκλιτος Βασιλική και τον 5ο αιώνα το Οκτάγωνο (ορισμένες οικοδομικές φάσεις χρονολογούνται στον 6ο αιώνα). Σύμφωνα με επιγραφική μαρτυρία ο ναός ήταν αφιερωμένος στον Απόστολο Παύλο, γεγονός που δείχνει, μαζί με τη θέση του στο κέντρο της πόλης, δίπλα στην αγορά και την ύπαρξη παραπλεύρως του επισκοπείου, ότι ήταν ο καθεδρικός ναός των Φιλιππησίων. Στα προκτίσματα του ναού διακρίνονται, η πρόθεση, το διακονικό, το βαπτιστήριο (φωτιστήριο και κολυμβήθρα), η φιάλη (κρήνη) και άλλα συνήθη στις παλαιοχριστιανικές βασιλικές. Στα δυτικά προ του ναού υπήρχε μικρή τρίκλιτη στοά, που οδηγούσε στην κοντινή Εγνατία οδό που περνούσε βόρεια από το ναό.

Ε Π Ι Σ Κ Ο Π Ε Ι Ο

Στην ίδια περίπου εποχή με την ανοικοδόμηση του Οκταγώνου, κτίζεται ανατολικά των προκτισμάτων του και το ανεξάρτητο κτιριακό συγκρότημα του επισκοπείου, στο κέντρο του οποίου υπήρχε υπαίθρια κλειστή αυλή. Γύρω απ' αυτήν αναπτύσσονται τετραγωνικά πτέρυγες διαμερισμάτων, από τις οποίες η νότια και η δυτική είχαν και υπερκείμενο όροφο, που

Αποψη του Επισκοπείου Φιλιππων

χρησίμευε για κατοικία του εκάστοτε επισκόπου και των άλλων κληρικών. Η ύπαρξη διαμερίσματος, εστιών, πυθώνων, δυο ληνών για το πάτημα σταφυλιών, πολλών και μεγάλων αποθηκών, αιθουσών υποδοχής και συγκεντρώσεων μαρτυρούν για την καλά οργανωμένη εκκλησία των Φιλίππων γύρω από τον Επίσκοπο και το ενδιαφέρον της για τους αναξιοπαθούντες αδελφούς. Άλλωστε η εκκλησία των Φιλίππων πρωτοστατούσε σε έργα ευποιίας από την εποχή του Αποστόλου Παύλου και πρωτοπορούσε στην έμπρακτη εκδήλωση αγάπης και φιλανθρωπίας.

